

BEATA WALĘCIUK-DEJNEKA

<https://orcid.org/0000-0002-6034-5129>

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie”: źródła literackie i stan badań. Rozpoznania cząstkowe¹

Streszczenie

Artykuł jest próbą spojrzenia na stan badań w Polsce, dotyczący studiów nad kobiecością i kobietami oraz nad źródłami literackimi z tego zakresu. Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie” jest autorską wersją wpisującą się w dotychczasowy nurt badań literaturoznawczych, prowadzonych od wielu już lat, a zapoczątkowanych czy zainicjowanych na większą skalę w latach 90. XX w. Obecność kobieca, czyli jej „bycie-w-świecie”, określa żeńskie doświadczenia, role rodzinne, społeczne i narodowe, relacje miłosne, inicjacyjne, buntownicze czy osobiste, a przez to odsyła do zakorzenionych w kulturze mitycznych i stereotypowych zjawisk. To także kobiece poznawanie świata, trwanie w rzeczywistości, w kulturze, w literaturze, najczęściej poprzez pisarstwo, oznaczenie doświadczenia czasu.

Słowa kluczowe: źródła literackie, kobieta, badania naukowe, Heidegger, literatura dokumentu osobistego

¹ Publikacja przygotowana/finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą DIALOG w latach 2019–2021. Jest wynikiem udziału w projekcie badawczym pt. „Ośrodek badań historii kobiet”, nr 0016/DLG/2019/10.

**THE FEMALE CONCEPT OF “BEING-IN-THE-WORLD”:
LITERARY SOURCES AND THE STATE OF RESEARCH.
PARTIAL IDENTIFICATIONS**

Abstract

The article is an attempt to look at the state of research in Poland concerning the study of femininity and women as well as literary sources in this field. The female concept of “being-in-the-world” is an original version, in line with the current trend of literary studies, conducted for many years, and initiated or initiated on a larger scale in the 90s of the twentieth century. The presence of a woman or her “being-in-the world” defines female experiences, family, social and national roles, love, initiation, rebellious or personal relationships, and thus refers to mythical and stereotypical phenomena rooted in culture. It is also about female learning about the world, being in reality, in culture, in literature, most often through writing, marking the experience of time.

Keywords: literary sources, female, research, Heidegger, personal document literature

**Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie”:
założenia i metodologia**

Kobiecy projekt „bycia-w-świecie”, realizowany od 2014 r., jest autorską wersją, która obejmuje przede wszystkim źródła literackie, jakimi są narracje osobiste kobiet, wpisującą się w nurt badań literaturoznawczych na ten temat, prowadzonych od wielu już lat, a zapoczątkowanych czy zainicjowanych na większą skalę w latach 90. XX w. przez prof. Marię Janion.

Heideggerowska formuła², skupiona wokół dwu kluczowych pojęć jego fundamentalnej ontologii: „bycia” i „czasu”, realizująca się na różnych poziomach społecznego bytu, znalazła odzwierciedlenie m.in. w faktach historycznych czy ich literackich transpozycjach. Obecność kobieca, czyli jej „bycie-w-świecie”, określa żeńskie doświadczenia, role rodzinne, społeczne i narodowe, relacje miłosne, inicjacyjne, buntownicze czy osobiste, a przez to odsyła do zakorzenionych w kulturze mitycznych i stereotypowych zjawisk.

² Martin Heidegger, *Bycie i czas*, tłum. Bogdan Baran, (Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2010), 79–92 i nn.

To także kobiece poznawanie świata, trwanie w rzeczywistości, w kulturze, w literaturze, najczęściej poprzez pisarstwo, oznaczenie doświadczenia czasu. Odsłaniana jest przez to wielość sensów i różnorodność opisów, które zarysowują tendencje do określania jakości i form owego trwania, a tym samym zaznaczają dążenia jednostki do samookreślenia, do odnalezienia swojego miejsca, do usytuowania w rodzinie, grupie, narodzie. Owo samookreślenie dotyczy także uznawanego w danej kulturze kanonu wartości, norm regulujących społeczne interakcje oraz indywidualną egzystencję.

Koncepcja Heideggera³ służy w projekcie do odtwarzania egzystencji niewieściej w różnych relacjach i na różnych poziomach, głównie na podstawie narracji osobistych (autonarracji)/literatury dokumentu osobistego. Za Tatianą Czerską przyjmuję określenie „narracje osobiste” jako pojemne znaczeniowo, łączące różne perspektywy interpretacyjne: literaturoznawczą, psychologiczną i kulturową. Poza tym termin ten swoim zakresem obejmuje różne konwencje gatunkowe: wspomnienia, pamiętnik, autobiografię, zapiski, dziennik⁴. Innym trafnym i elastycznym semantycznie jest określenie „literatura dokumentu osobistego”, ukute przez Romana Zimanda w latach 90., obejmujące cały obszar pisarstwa autobiograficznego we wszystkich jego gatunkowych odmianach⁵.

Problematyka narracji, narracyjności czy autonarracji to tematy wzbudzające duże zainteresowanie nie tylko w naukach humanistycznych, ale również w psychologii czy socjologii. Na ich zgłębianiu i poznawaniu koncentruje się uwaga zarówno kręgu badaczy – specjalistów z danego zakresu, jak i dużego grona czytelników zaciekawionych literaturą, filozofią czy psychologią. Narracja jest sposobem rozumienia świata, a poprzez rozumienie – interpretowania zjawisk w tym świecie zachodzących⁶, natomiast autonar-

³ Heideggerowska koncepcja „bycia-w-świecie” to pojęcie głęboko zakorzenione we współczesnej refleksji humanistycznej. W artykule traktuję je raczej w sensie metaforycznym, nie zaś jako koncepcję badawczą, opartą na fundamentalnej ontologii filozofa, konstytuującej nierozdzielalną jedność bycia i świata w różnorodnych aspektach.

⁴ Tatiana Czerska, *Między autobiografią a opowieścią rodzinną: kobiece narracje osobiste w Polsce po 1944 roku w perspektywie historyczno-kulturowej*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011), 25.

⁵ Roman Zimand, *Diarysta Stefan Ż.*, (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1990) oraz Małgorzata Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznaczenie i wyzwanie*, (Kraków: Universitas, 2000).

⁶ Jerzy Trzebiński (red.), *Narracja jako sposób rozumienia świata*, (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2002), 87–88; Katarzyna Rosner, *Narracja, tożsamość, czas*, (Kraków: Universitas, 2003).

racja to, analogicznie, forma rozumienia siebie w tym świecie. Opowiadanie o sobie w konwencji historii to wyjawianie pewnej wizji siebie i swojego życia. Forma narracyjna naturalnie spaja fakty odległe w czasie w jedną całość, nadając im określony sens w ramach np. historii życia bądź też jego pewnej fazy.

Dzieje życia prywatnego, ujęte w rozmaite rodzaje narracji osobistych: dziennik, pamiętnik, list, wspomnienie itp., zawsze są źródłem niezmiernie interesujących problemów badawczych, choć nienowych⁷, to wymagających stale pogłębianego podejścia interdyscyplinarnego, które prowadzi do urozmaicenia praktyk lekturowych. W analizach i interpretacjach literaturoznawczych pojawiają się jeszcze kwestie dodatkowe, jak: prawdziwość i nieprawdziwość relacji, zamierzone deformacje, skrywanie pewnych faktów, świadome idealizacje itp. Stwierdzenie autentyczności czy nieautentyczności zachowanych archiwaliów, przyczyny owej deformacji prawdy mogą być różnorodne. Jak wskazuje Władysław Czapliński, są to m.in: zawodność pamięci, naturalna tendencja do koloryzowania i przejawiania pewnych wydarzeń czy postaci lub pochope uleganie własnym sympatiom i antypatiom⁸. Z socjologiczno-psychologicznego punktu widzenia w prywatnych wspomnieniach interesujące są „zarówno spisane przez autorów fakty prawdziwe, jak też wszelkie kłamstwa i złudzenia dotyczące jego własnej osoby, ponieważ jest to «społeczne wyrażanie do urzeczywistniania tej dążności»⁹. Poza tym dla badacza literatury, a może nie tylko, wiarygodność dokumentów życia osobistego należy raczej do wytycznych drugorzędnych przy zgłębianiu ich treści i sensów.

Obszernie rozumiane autobiografie (w tym kobiece) są niezwykle istotnym źródłem informacji: o życiu autora/autorki, o danej epoce i panującym wówczas światopoglądzie, o dominującej estetyce, wydarzeniach historycznych, odbywanych podróżach i odwiedzanych krajach, ilustrują też przemiany kulturalne, ale i kulturowe, społeczne, mentalne, obyczajowe. Jednostka próbuje w nich świadomie określić swoją tożsamość. Kobieca autobiografi-

⁷ Problematykę biografizmu (czy biografizmu) podejmowali m.in. Edward Balcerzan, Małgorzata Czermińska, Jerzy Jastrzębski, Ryszard Nycz, Paweł Rodak.

⁸ Władysław Czapliński, „Pamiętnikarstwo jako źródło dla historyka nowożytnego”, *Pamiętnikarstwo Polskie*, nr 2, 1972, 2–7, cyt. za: Andrzej Cieński, *Z dziejów pamiętników w Polsce*, (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2002), 31.

⁹ Cyt. za A. Cieński, *Z dziejów pamiętników*, 32–33.

styka¹⁰ jest ponadto bogata w interesujące, oryginalne, nieszablonowe i indywidualne ujęcia opisywanych treści. Z transponowania życiowych doświadczeń oraz obserwacji na pismo (pamiętnik czy dziennik) wyłania się, nie zawsze oczywista i dostrzegana, ale dynamiczna, kobieca perspektywa, niekoniecznie subwersywna, jednak autentyczna, podbudowana emocjami. Istotne jest w niej też „samookreślenie”, odnoszące się, jak wskazuje Brigitte Gautier, do „kobiecej tożsamości, kobiecego życia i kobiecej narracji”¹¹, a więc mowa tu o kobiecym podmiocie piszącym, posiadającym płęć, który ma wpływ na charakter tworzonego tekstu. Wypowiedzi te, tworzone przez kobiety, zaistniały w kulturze europejskiej kilka wieków temu, natomiast badanie pewnych ich rysów datuje się od kilku dziesięcioleci.

Pamiętniki, wspomnienia, dzienniki czy listy, należące do narracji osobistych, opowiadają nie tylko o ich autorze/autorce w konwencji historii, ujawniając przy tym pewną indywidualną wizję świata i podmiot mówiący w tym świecie, jego życie, ale również niosący informacje o epoce, trendach, estetyce, krajach, miejscach i ludziach. Małgorzata Czermińska traktuje pamiętnik jako dokument najbardziej podobny do autobiografii, ma on bowiem taką samą konstrukcję czasową. Różni się jedynie ukształtowaniem podmiotu, który w pamiętniku odgrywa mniejszą rolę, eksponuje raczej wydarzenia, w których brał udział niż swoje przeżycia wewnętrzne¹². Przedstawia dokonania jednostki, jej zamiary i doświadczenia, opowiada historię rodziny na tle historii świata.

W ramach kobiecego projektu „bycia-w-świecie” powstały już następujące artykuły:

¹⁰ Por. prace na temat autobiografii kobiet to, m.in.: Tatiana Czerska, *Między autobiografią a opowieścią rodzinną*; Anna Pekaniec, „Nie tylko dzienniki. Oryginalne warianty kobiecej literatury dokumentu osobistego (na wybranych przykładach)”, *Ruch Literacki*, nr 4/5, 2012, 451–463; eadem, *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobieca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2013); Agnieszka Mrozik, *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, (Warszawa: Wydawnictwo IBL PAN, 2012); Agnieszka Żebala, „Problemy autobiografii kobiecej w studiach genderowych”, *Ruch Literacki*, z. 6, 2005, 539–550.

¹¹ Brigitte Gautier, „Zaklęcia czarodziejki Vivien, czyli o autobiografii kobiecej”, w: Grażyna Borkowska, Liliana Sikorska (red.), *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, (Warszawa: Instytut Badań Literackich, 2000), 152.

¹² Małgorzata Czermińska, „O autobiografii i autobiograficzności”, w: Małgorzata Czermińska (red.), *Autobiografia*, (Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, 2009), 14.

1) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Nowa „ja”. Autorskie stwarzanie siebie na podstawie „Pamiętników” Zofii Tołstojowej (wybór)*, w: Joanna Posłuszna i Beata Wałęciuk-Dejneka (red.), *Tożsamość kobiet: silne indywidualności w sztuce, literaturze i religii*, Kraków 2014, 49–56;

2) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Kobieca koncepcja „bycia-w-świecie”: „ja” w rodzinie. Z „Pamiętników” Zofii Tołstojowej (wybór)*, „Prace Literaturoznawcze” 2015, nr 3, 197–208;

3) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Kobiece doświadczanie drogi: „ja” w podróży. Rozważania na podstawie „Wspomnień” Anny Dostojewskiej*, „Prace Literaturoznawcze” 2016, nr 4, 99–113;

4) Beata Wałęciuk-Dejneka, *W cieniu. Zofii Tołstojowej (1844–1919) i Anny Dostojewskiej (1846–1918) skrywane pisarstwo*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX–XX wieku”, t. 16, 2016, 111–121.

5) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Chaos emocji – zapis doświadczenia osobistego w „Pamiętnikach” Zofii Tołstojowej (wybór)*, „Rocznik Łódzki”, t. 67, 2017, 197–206 (wygłoszony jako referat na konferencji w Warszawie: 15–16 grudnia 2016 (UW i UW: Literackie i paraliterackie formy dokumentów osobistych w doświadczeniach badawczych): *Szałeństwo Zofii – zazdrość Zofii: doświadczenie w sytuacji granicznej w „Pamiętnikach” Zofii Tołstojowej*);

6) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Samodzielna, odważna, nowoczesna: historia Marii Morzyckiej-Obuchowskiej w świetle wybranych fragmentów jej „Pamiętników”*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 2(3), 2017, 9–22;

7) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Portret Bibianny Moraczewskiej – literatki nieznannej*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 2(5), 2018, 65–78;

8) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Kobiece bycie w mieście: Paryż. Rozważania na podstawie „Dziennika” Marii Baszkircew*, „Studia z Historii Społeczno-Gospodarczej XIX–XX wieku”, t. 18, 2018 (PDF i online, bez wersji papierowej);

9) Beata Wałęciuk-Dejneka, *„Kobiety inspirują kobiety”: Paryż w kobiecej wyobraźni turystycznej*, w: Joanna Frużyńska (red.), *Kobieta w oczach kobiet. Kobiece (auto)narracje w perspektywie transkulturowej*, (Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2019);

10) Beata Wałęciuk-Dejneka, *Portret Marii Szetkiewiczówny w panińskich listach do matki*, „Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 2(9), 2020, 42–53.

Próba literaturoznawcza – rozpoznanie cząstkowe: Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa w małżeńskich listach do matki – wizerunek zbiorowy

List, szerzej epistolografia, to zjawisko historycznie zmienne i różnorodne gatunkowo. Badacz literatury zajmuje się listami, traktując je przede wszystkim jako dokument biograficzny albo „laboratorium” twórczości. Lektura i interpretacja korespondencji, w tym korespondencji prywatnej, jako dokumentu, komentarza, źródła historycznego czy kulturowego, ma już swoją tradycję, a zainteresowanie listem notuje się od XVII–XVIII w. List w ujęciu Stefani Skwarczyńskiej to autonomiczny rodzaj w obrębie literatury stosowanej¹³. Można więc list traktować jako „podręczny magazyn” informacji o autorze, środowisku, epoce¹⁴. Ponadto lektura cudzej korespondencji, wydanej drukiem, stwarza sytuację, w której uczestniczą nadawca i adresat, a więc rzeczywisty autor, jak podkreśla Małgorzata Czermińska, konkretna jednostka, uprawiająca korespondencję w obrębie konwencji epistolarnych swojej epoki¹⁵. Obrazy autora i adresata są immanentnie wpisane w tekst korespondencji, a sytuacja pomiędzy nimi kształtuje się podobnie jak w układzie społecznej komunikacji. Listy są pisemnym śladem obecności. Utrwalają wrażenia i emocje, umożliwiają obcowanie z piszącymi je. Odsłaniają poglądy adresata, opisują przeżyte wydarzenia, ułatwiają śledzenie jego rozwoju psychicznego i intelektualnego, a przede wszystkim są częścią życia osobistego.

Epistolografia, przypomnijmy, z gr. *epistéllein* – „posyłać” oraz *grapho* – „pisać”, współcześnie rozpatrywana jest – jak uważa Anita Ciałek – z różnych perspektyw badawczych, skupionych wokół określonych cech, do których należą: komunikacyjność, podmiotowość, autokreacja, świadomość i nieświadomość oraz „praktykowanie Siebie”¹⁶. Nowe ujęcie, ponadto, rozszerza dotychczasowe pojmowanie, ponieważ list: „wchodzi w interakcję z rzeczywistością (do której się odnosi), nadawcą ... i odbiorcą oraz czytelnikami). Pełni funkcję werbalnej reprezentacji nadawcy i jego świata wewnętrznego, ma więc charakter

¹³ Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006).

¹⁴ Zob. więcej na ten temat: Małgorzata Czermińska, „Pomiędzy listem a powieścią”, *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 4, 1975, 29 (cały artykuł: 28–49).

¹⁵ Ibidem, 37.

¹⁶ Anita Ciałek, *Nowa teoria listu*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2019), 52.

podmiotowy i subiektywny ..., odzwierciedla konkretną sytuację podmiotu ... oraz ma realny wpływ zwrotny na nadawcę (wymiar praktyk siebie i autokreacji), na odbiorcę (wymiar performatywny)¹⁷.

Zainteresowanie czytelnicze listami, a zwłaszcza korespondencją prywatną ludzi znanych, wybitnych, czy nawet mniej znanych, nie osłabło. Współcześnie jest częścią tzw. literatury dokumentu osobistego, narracji osobistych, w tym również kobiecych. Spośród pism intymnych, od dziennika czy pamiętnika, list wyróżnia inne ujęcie wydarzeń, przeszłości: list podkreśla teraźniejszość, pamiętnik na przykład z dystansu określa zdarzenia i fakty minione. W literaturze znane są tomy listów pisarzy – Władysława Reymonta, Stefana Żeromskiego, Stanisława Wyspiańskiego czy Gabrieli Zapolskiej, Marii Dąbrowskiej, Anny Iwaszkiewicz, a także mniej znanych kobiet, jak Marii z Szetkiewiczów Sienkiewiczowej, która większość swoich listów kierowała do Wandy Szetkiewiczowej, matki. Są one uzupełnione komentarzami i dopiskami męża, Henryka Sienkiewicza. O jej korespondencji panięńskiej do matki pisałam w artykule zamieszczonym w „Czasopiśmie Naukowym Instytutu Studiów Kobięcych”, nr 2(9), 2020¹⁸.

Przypomnijmy, Maria Szetkiewiczówna to córka Kazimierza Szetkiewicza i Wandy z Mineyków, przyszła żona Henryka Sienkiewicza. Jak podają biografowie Sienkiewicza, urodziła się 20 września 1854 r. we wsi Hanuszyszki w Trockiem (obecnie na Litwie), należącej do rodziny Szetkiewiczów. Miała jedną siostrę, Jadwigę, która wyszła za mąż za Edwarda Janczewskiego, rektora i dziekana Uniwersytetu Jagiellońskiego, botanika, zajmującego się fizjologią roślin. Ojciec Marii w latach 1861–1863 był komisarzem do spraw włościańskich, w 1863 r. został aresztowany i wywieziony do Ufy, skąd przenoszono go kolejno do: Belebeju, Kazania, Niżnego Nowgorodu, Moskwy, Riazania, Pskowa. Zimą roku 1866/1867 Maria wraz z matką i rodziną spędziła u ojca w Riazaniu. W 1868 r. wszyscy przyjechali do Warszawy, ponieważ ojciec otrzymał pozwolenie na powrót do kraju.

Maria Sienkiewiczowa męża swojego poznała za granicą w czasie pobytu z rodzicami w Wenecji. Ślub ich odbył się w sierpniu 1881 r. (na co wskazuje zachowane zaproszenie). Żoną pisarza była krótko –

¹⁷ Ibidem, 82.

¹⁸ Beata Wałęciuk-Dejneka, „Portret Marii Szetkiewiczówny w panięńskich listach do matki”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, nr 2(9), 2020, 42–53.

ponad 4 lata. Mieli dwoje dzieci, córkę Jadwigę i syna Henryka. Przez kilka lat panieństwa, a potem małżeństwa Maria ciężko chorowała na gruźlicę, wówczas jeszcze nieuleczalną. Chociaż udawało się łagodzić ostre ataki i powroty dolegliwości ciągłymi niemal wyjazdami do zagranicznych sanatoriów i uzdrowisk, to jednak nie przeżyła zbyt długo. Zmarła 19 października 1885 r. w uzdrowisku Falkenstein, mając 31 lat. Pochowana została na Powązkach w Warszawie¹⁹.

Listy Marii przyjmują na ogół formę listów-wyznań²⁰, jak nazywa je Stefania Skwarczyńska, i pisane są często. Najlichniesza jest korespondencja z matką. Można z nich wyczytać wiele informacji, zarówno na temat wydarzeń, w których uczestniczyła sama autorka, jak i na temat ludzi, z którymi się spotykała, wśród których przebywała. Ponadto są one mocno osobiste, charakteryzują swego nadawcę i środowisko, toteż można je określić jako typ „dokumentu ludzkiego” czy formę „poszerzającą przestrzeń przedstawioną”²¹, a więc opisującą różne światy, prezentującą znanych i nieznaną ludzi, odzwierciedlającą psychikę jednostki poprzez ukazywanie jej stanów osobowościowych, emocji i uczuć (np. przyzwyczajzeń, nawyków, zalet i wad czy stanów chorobowych). Są również cennym świadectwem epoki, panujących mód i stylów oraz ważnych wydarzeń narodowych czy międzynarodowych.

Zebrałe listy małżeńskie można pogrupować, zgodnie z opracowaniem Barbary Szargot²², następująco:

- 1) w Warszawie – 5 listów,
- 2) pierwszy wyjazd na kurację – 21 listów,
- 3) drugi wyjazd na kurację – 39 listów,
- 4) trzeci wyjazd na kurację – 9 listów.

Listy z okresu warszawskiego, głównie do Stanisława Witkiewicza, obejmują czas szczęśliwego życia po ślubie. Maria pisze w nich o twórczości, o warsztacie pisarskim, o tym, co dzieje się w stoli-

¹⁹ Julian Krzyżanowski, *Henryka Sienkiewicza żywot i sprawy*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973), 92–93; Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa, *Listy*, opracowała, wstępem i przypisami opatrzyła Barbara Szargot, (Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 2012), 5–13 (wstęp).

²⁰ Stefania Skwarczyńska, *Teoria listu*, 32–52. Pisze też o tym Małgorzata Czerwińska, zob. eadem, „Rola odbiorcy w dzienniku intymnym”, w: Tadeusz Bujnicki i Janusz Sławiński (red.), *Problemy odbioru i odbiorcy*, (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1977), 112.

²¹ Sformułowania zaczerpnięte od Anny Martuszeńskiej: „List, pamiętnik i dziennik w strukturze powieści pozytywistycznej”, *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 4, 1975, 133–134 (cały artykuł – s. 129–147).

²² Maria z Szetkiewiczów Sienkiewiczowa, *Listy*, 111, 117, 152, 217.

cy. Wyznaje szczerze: „Wzięli i mój jeden artykuł, który aż w dwóch wychodził numerach. Robię się pasjonowana dla «Słowa»... . Pisać trzeba ..., o sztuce najwięcej ..., stałam się dziennikarką”²³.

Na szczególną uwagę zasługują listy z okresów kuracyjnych. Skierowane do matki, do rodziców, zawierają również dopiski i wtrącenia męża, Henryka Sienkiewicza. Maria opisuje w nich przede wszystkim swój stan zdrowia, zwracając uwagę na jego zróżnicowanie: od dobrego, znośnego, po pogarszający się, niekiedy zły. Ponadto informuje rodziców o nastrojach, towarzystwie, miejscu, w którym jest, pogodzie i wyżywieniu: „powietrze naturalnie prześliczne, hotel dobry, polskiego towarzystwa dużo ..., nie ma gdzie chodzić ..., kurz, wiatr i słońce robi tę przechadzkę bardzo nie-miłą”²⁴. Niektóre listy zawierają nawet szczegółowy rozkład dnia. Oto przykład: „Budzę się o 9, ½ i krzyczę, żeby Henio przyszedł. Przychodzi, otwiera żaluzje, pogderze za nieporządek, pokładzie wszystko na miejsce i przynosi mi do łóżka herbatę, a sam z kawą przysuwa stolik do mnie, potem leci nad morze. Najczęściej cały ranek przegmyrzę, pomarudzę, a potem naciągam suknię i na śniadanie. Po śniadaniu siedzę w ogródku pełnym palm daktylowych i pieprzowych drzewek – a potem idę bądź na miasto po sprawunki, bądź na quai nad morze, ale najczęściej tam bardzo wietrzno”²⁵. Tematem stałym są plotki, ploteczki; z dopisku Sienkiewicza o Marii: „Moja baba zajmuje się bliźniami, zbiera o wszystkich plotki: kto się źle prowadzi, kogo mąż nie kocha, kto bogaty, kto udaje – i nazywa te najoczywistsze i najbezcenniejsze plotki «studium nad charakterem»”²⁶.

Z listów małżeńskich, podobnie jak panińskich, wyłania się portret pewnej indywidualności, kobiety niemieszczącej się w żadnych schematach, stereotypach tamtych czasów, niewiasty oryginalnej, wyrastającej ponad przeciętną, potrafiącej urzec humorem, wdziękiem, kobiecością, ale też stanowczej i zdecydowanej. Na uwagę zasługują zwroty Marii do matki, ojca czy do rodziców razem, świadczące o wielkiej miłości, oddaniu, głębokim uczuciu dziecięcia, chociaż to właśnie rodziców nazywa „drogie dzieci”. Listy są również pełne egzaltacji, zapewnień o miłości, niestrudzonej pa-

²³ Ibidem, 113.

²⁴ Ibidem, 120.

²⁵ Ibidem, 123.

²⁶ Ibidem, 127.

mięci, cechują je szczerłość, prawdziwość, wzniosły styl, osobistość, wynurzenia intymne.

Pisanie miało dla Marii sens, było ważnym ogniwem wypełniającym porządek dnia, a więc obok potrzeb użytecznych wyzwalało pewne psychiczne pragnienia i stanowiło element terapii i jej własnej filozofii życiowej. Schorowana i cierpiąca, przelewała na papier smutek i męki, a pisanie zaspokajało potrzebę kontaktów z bliskimi, chęć wypowiedzi, wynurzenia, zwierzenia się ze swoich żalów, sądów czy opinii.

Takie czytanie listów Marii – by powtórzyć wcześniejszą moją opinię – pozwala na lekturę otwartą, na ukazanie tego, co w tekście obecne i nieobecne, jawne i ukryte, uwalnia od sądów, stwarza możliwości interpretacyjne, a samą autorkę pokazuje jako niezależną, dobrze wychowaną, nowoczesną i samodzielną kobietę.

Bibliografia

Źródła

Sienkiewiczowa, Maria z Szetkiewiczów. *Listy*, opracowała, wstępem i przypisami opatrzyła Barbara Szargot, (Piotrków Trybunalski: Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie, 2012), (część druga listów: listy małżeńskie, 111–226).

Opracowania

Całek, Anita. *Nowa teoria listu*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2019).

Cieński, Andrzej. *Z dziejów pamiętników w Polsce*, (Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2002).

Czapliński, Władysław. „Pamiętnikarstwo jako źródło dla historyka nowożytnego”, *Pamiętnikarstwo Polskie*, nr 2, 1972, 2–7.

Czermińska, Małgorzata. *Autobiograficzny trójkąt: świadectwo, wyznanie i wyzwanie*, (Kraków: Universitas, 2000).

Czermińska, Małgorzata. „O autobiografii i autobiograficzności”, w: Małgorzata Czermińska (red.), *Autobiografia*, (Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/obraz terytoria, 2009).

Czermińska, Małgorzata. „Pomiędzy listem a powieścią”, *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 4, 1975, 28–49.

Czermińska, Małgorzata. „Rola odbiorcy w dzienniku intymnym”, w: Tadeusz Bujnicki, Janusz Sławiński (red.), *Problemy odbioru i odbiorcy: studia*, (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1977), 105–122.

- Czerska, Tatiana. *Między autobiografią a opowieścią rodzinną: kobiece narracje osobiste w Polsce po 1944 roku w perspektywie historyczno-kulturowej*, (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2011).
- Gautier, Brigitte. „Zaklęcia czarodziejki Vivien, czyli o autobiografii kobiecej”, w: Grażyna Borkowska, Liliana Sikorska (red.), *Krytyka feministyczna. Siostra teorii i historii literatury*, (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2000), 152–158.
- Heidegger, Martin. *Bycie i czas*, tłum. Bogdan Baran, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010).
- Krzyżanowski, Julian. *Henryka Sienkiewicza żywot i sprawy*, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1973).
- Martuszevska, Anna: „List, pamiętnik i dziennik w strukturze powieści pozytywistycznej”, *Teksty: teoria literatury, krytyka, interpretacja*, nr 4, 1975, 133–134 (cały artykuł – s. 129–147).
- Mrozik, Agnieszka. *Akuszerki transformacji. Kobiety, literatura i władza w Polsce po 1989 roku*, (Warszawa: Instytut Badań Literackich PAN, 2012).
- Pekaniec, Anna. *Czy w tej autobiografii jest kobieta? Kobięca literatura dokumentu osobistego od początku XIX wieku do wybuchu II wojny światowej*, (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2013).
- Pekaniec, Anna. „Nie tylko dzienniki. Oryginalne warianty kobiecej literatury dokumentu osobistego (na wybranych przykładach)”, *Ruch Literacki*, nr 4/5, 2012, 451–463.
- Rosner, Katarzyna. *Narracja, tożsamość, czas*, (Kraków: Universitas, 2003).
- Skwarczyńska, Stefania. *Teoria listu*, (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2006).
- Trzebiński, Jerzy (red.). *Narracja jako sposób rozumienia świata*, (Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2002).
- Walęciuk-Dejneka, Beata. „Portret Marii Szetkiewiczówny w panińskich listach do matki”, *Czasopismo Naukowe Instytutu Studiów Kobięcych*, nr 2(9), 2020, 42–53.
- Zębala, Agnieszka. „Problemy autobiografii kobiecej w studiach genderowych”, *Ruch Literacki*, z. 6, 2005, 539–550.
- Zimand, Roman. *Diarysta Stefan Ż.*, (Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 1990).